

Savremenost Tocquevilleove teorije modernosti i paradoks slabljena demokratije

Following political language of Alexis de Tocqueville, the paper provides the analysis the paradox of democracy analyzing the interaction between centralization of political power in democracy and democratic deficit. That kind of deficit produced by fear of restoration is articulated in the absence of people trust in freedom, courage and ability to change present state of affairs. In such climate the servitude is basic political virtue.

Key words: democracy; centralisation; freedom; servitude; fear; despotism; Alexis de Tocqueville.

Ključna razlika između severnoameričkog i evropskog kontinenta sastojala se po Tocquevilleu [Tokvil] u tome što se na drugom nije javljala nikakva alternativa revolucijom srušenom staleškom društvu, koje je čvrstinu svoje integracije dugovalo otvorenoj nejednakosti, rasprostranjenom verovanju da je ona opravdana i privilegiji slobode koju su uživali barem oni koji su se nalazili u jednoj širokoj, fleksibilnoj i kakvim-takvim „duhom zakona” povezanoj mreži vlasti. Nakon revolucije, nad evropska društva se nadvila opasnost od nove polarizacije između nosilaca (demokratske) vlasti koji nastoje da sebe što više ojačaju, da što daleko-sežnije sprovedu upravnu centralizaciju i da, po mogućstvu, preuzmu i ulogu industrijskog gospodara, na jednoj strani, i samih građana koji su toliko željenu jednakost otkrivali samo u nemoći, neslobodi i distanciranosti od mesta na kojima se donose odluke koje određuju njihove živote. Samim tim, društva podvrgnuta upravnom centralizmu, uljuljkana u „administrativnu dremljivost” koju on proizvodi¹ i narkotizovana demagoškim obećanjima

¹ Upravna centralizacija „lako uspeva da čovekove spoljne delatnosti potčini izvesnoj jednoobraznosti, [...] da tekućim poslovima nametne pravilan tok, da znalčki uređuje pojedinosti društvenog reda, da suzbija manje poremećaje i sitne prekršaje, da društvo održava u izvesnom *status quo* koje nije zapravo ni dekadencija ni progres, da u društvenoj zajednici održava nekakvu administrativnu dremljivost koju administrativci po svom običaju nazivaju redom i javnim mirom. Jednom rečju, centralizacija se odlikuje time što sprečava, ne što stvara. Kada treba društvo duboko probuditi, pokrenuti ga na brzo kretanje, snaga je napušta. Zatreba li njenim merama saradnja pojedinaca, sasvim nas iznenadi slabost te ogromne mašinerije; odjednom je onemoćala” (Tocqueville, *Demokratija u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i CID, Sremski Karlovci i Titograd, 1990, 81–82).

ekonomskog i svakog drugog spasa kojima ih demokratske vođe zasipaju, izlagala su se objektivnoj opasnosti od atomizacije, dezintegracije i pasivizacije.² Međutim, najveći paradoks do kojeg je Tocqueville došao proučavajući ovaj proces sveokupnog slabljenja društva, ticao se jake, centralizovane i demokratske vlasti koja se nad njim nadvija i nastoji da ga u potpunosti prožme: slabeci polako ali sigurno društvo ona na kraju i samu sebe toliko oslabi da više ne može da izbegne propast.

U prvoj knjizi spisa *O demokratiji u Americi* nalazi se prva formulacija ovog paradoksa demokratsko-despotske vlasti: „mislim da je upravni centralizam kadar samo da oslabi narode koji mu se potčine, jer on neprestano teži da u njima umanja građansku svest. Upravni centralizam uspeva, istina, da za neko dato vreme i na jednom mestu objedini sve raspoložive snage nacije, ali on škodi obnavljanju tih snaga. On obezbeđuje trijumf na dan bitke, ali vremenom smanjuje moć nacije. Može, dakle, divno doprineti prolaznoj veličini jednog čoveka, ali ne trajnom blagostanju naroda.”³ U drugoj knjizi spisa *O demokratiji u Americi* Tocqueville je otišao korak dalje i svoj fundamentalni teorijski stav formulisao još lapidarnije i ambicioznije: „krajnja centralizacija političke vlasti najposle oslabi društvo, pa time vremenom oslabi i samu vlast”⁴. Dinamika upravnog centralizma pod egidom demokratije ujedno je dinamika slabljenja društva, koje pre ili kasnije dovodi i do slabljenja same vlasti. U toj dinamici prisutan je i svojevrsan determinizam: vlast koja posegne za upravnom centralizacijom moraće pre ili kasnije da se demokratizuje; demokratizacija i upravna centralizacija će dovesti do nekontrolisanog jačanja centralne vlasti; nekontrolisano jačanje centralne vlasti progresivno će slabiti društvo; da bi se na oslabljenom društvu u jednom momentu urušila i sama metastazirana centralna vlast.

Na samom početku *Starog režima i revolucije* Tocqueville je napisao da Francuska revolucija „pošto je razbila mašineriju vlasti – uzdrmava i temelje društva te kao da bi najzad da se ustremi i na samog Boga, [...] ruši granice carstava, lomi krune, gazi narode i,

² „Priznajem da je teško sa sigurnošću ukazati na sredstva da se razbudi narod koji drema, da bi mu se ulile strasti i prosvećenost koje nema; ubediti ljude da treba da se bave poslovima koji ih se tiču mučan je poduhvat, znam to. Često bi bilo lakše zainteresovati ih za pojedinosti etikecije na nekom dvoru nego za popravku njihove zajedničke kuće. Ali, mislim da isto tako da se centralizovana uprava vara ili da hoće da obmane ljude kad tvrdi da će ona u potpunosti zameniti slobodno sudelovanje onih koji su najviše zainteresovani” (Ibid., p. 81).

³ Ibid., p. 79. Uz taj stav Tocqueville je zapisao i jedno zapažanje iz kojeg se vidi da je krajnja konsekvenca demokratskog despotizma bila „uništenje” društva: „Despotizam će uništiti ne samo slobodu u tim [demokratskim] narodima, već na izvestan način i društvo” (Tocqueville, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, Liberty Fund, Indianapolis, 2010, p. 889).

⁴ *Demokratija u Americi*, p. 621.

začudo, u isti mah ih pridobija za svoju stvar.”⁵ To je bila vizija koja je Tocquevillea trebalo da vodi kroz opisivanje svega onoga što se u Francuskoj dešavalo u periodu 1789–1815. i koja je i ostala samo vizija, s obzirom da je smrt sprečila Tocquevillea da je dalje razradi i time zaokruži svoju teoriju. Na prvi pogled, moglo bi se reći da je Tocqueville na ovom mestu tvrdio nešto sasvim drugo od onoga što je konstatovao u spisu *O demokratiji u Americi*, naime da upravna centralizacija prvo slabi vlast pa tek onda društvo. Takva interpretacija bila bi pogrešna, s obzirom da se dve tvrdnje mogu pomiriti ako se postave u širi kontekst Tocquevilleovog shvatanja revolucije. U svojoj analizi Francuske u 18. veku i početkom 19. veka Tocqueville je, naime, došao do zaključka da je upravna centralizacija zaista dovela do *izvesnog slabljenja* društva, koje je proizvelo *revoluciju*, da bi onda *revolucija* razbila *staru* mašineriju vlasti, pa uzdrmla i same *temelje* društva i naposljetku otklonila sve preostale političke prepreke stvaranju jedne enormno velike *sile* koja će se konačno urušiti pod bremenom suludog imperijalnog poduhvata ovladavanja celim svetom. Starorežimska upravna centralizacija, samim tim, još nije bila u stanju da uzdrma „temelje” društva, niti da dovede do takvih vojno-političkih promena koje bi omogućile uzdizanje Francuske u imperiju; to će poći za rukom tek *revolucionarnoj upravnoj centralizaciji i zato će se samo njoj moći pripisati u zaslugu potpuni debakl Francuske 1815*. Ali, pođimo redom.

Revolucionarna autodestrukcija demokratije

U Francuskoj je starorežimska upravna centralizacija postala teorijski artikulisana u fiziokratskom učenju, koje je Tocqueville smatrao i rodnim mestom teorijskog konstruisanja *demokratskog despotizma*: „Taj naročiti oblik tiranije koji se naziva demokratskim despotizmom, a o kojem srednji vek nije imao nikakvu predodžbu, ekonomistima [tj. fiziokratima za vreme vladavine Luja XV i Luja XVI] je već dobro poznat. Neće više u društvu biti hijerarhije, izrazitih klasnih razlika, ustanovljenih rangova već će postojati samo narod koji tvore međusobno gotovo isti i potpuno jednaki pojedinci, naime ona zbrkana masa priznata za jedinog suverena, ali brižljivo lišena svih prava koja bi joj mogla dopustiti da svojom vlašću upravlja, pa čak i da je sama nadzire. Iznad nje stoji samo jedan opunomoćenik kome je stavljeno u dužnost da sve radi u njeno ime, a da je ne konsultuje.”⁶ Luj XVI shvata 1787. da je ovo poguban put i pokušava da reformama zaustavi centralizaciju Francuske, pa čak i da pruži određene koncesije demokratiji, ali bez uspeha. Dotadašnja centralizacija je već raslabila društvo u meri da se

⁵ Alexis de Tocqueville, *Stari režim i revolucija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Novi Sad, 1994, pp. 34–35.

⁶ Ibid., p. 165.

njime više nije moglo vladati u starorežimskoj tradiciji, a onog momenta kada je iskoračila iz te tradicije, monarhijska vlast je morala da shvati svoju nemoć. Kada su poslanici Ustavotvorne skupštine 20. jula 1789, hoteći da preduprede kraljev puč, u ime naroda nesmetano položili tzv. Loptališnu zakletvu da se neće raspustiti sve dok na kraju ne donesu ustav, to je po Tocquevilleovom mišljenju, značilo da je ova skupština „osvojila vlast i zauzela kraljevo mesto.”⁷ Time su revoluciju u pokret stavila dva međusobno uslovljena procesa: značajno slabljenje postojećih društvenih veza (ukidanjem feudalizma još te iste 1789) i razbijanje starorežimske „mašinerije vlasti” (što je konačno sankcionisano donošenjem ustava 1791. i, pogotovo, proglašenjem republike 1792). A nove demokratske vođe, suočene sa oslabljenim društvom i krhotinama stare vlasti, došle su do uverenja da je put do stabilnog društveno-političkog uređenja dug i neizvestan i da se zato u međuvremenu mora dodatno ojačati sama privremena (ustavotvorna) vlast. Za ostvarenje tog cilja novim demokratskim vođama na raspolaganju su stajala tri važna sredstva: sama prestonica (kao sveobuhvatno središte visoko metropolizovane države), upravni aparat (koji je, doduše, u velikoj meri oštećen u razbijanju starorežimske „mašinerije vlasti”, ali koji se mogao koristiti barem za kakvu-takvu kontrolu provincija i gradova) i vojska (koja je od samog početka stajala na raspolaganju svakoj vlasti u borbi protiv „kontrarevolucionarnih” aktivnosti, da bi naposljetku prerasla u glavno oruđe uzdizanja Francuske u imperiju).

Značaja metropolizacije Tocqueville je postao u potpunosti svestan tokom boravka u američkoj demokratskoj republici, koja „nema veliku prestonicu, čiji bi se neposredni ili posredni uticaj osećao na celom prostranstvu njene teritorije, što smatram jednim od prvih uzroka opstanka republičkih institucija u Sjedinjenim Državama.”⁸ Tog zla Francuska nije bila pošteđena, tako da se već 1792, na starorežimsku nadovezala republikanska metropolizacija, koja je proistekla iz shvatanja republike kao grada-države (koji, poput Rima, teži da što više uveća broj kolonija) i za koju nije bilo ništa prirodnije nego da Francusku republiku tretira upravo kao Parisku republiku (sa francuskim provincijama kao svojevrsnim kolonijama). Time su francuski novopečeni republikanci, zadojeni Rusoovim idejama, zapravo ponovili „greške antičkih republika, koje su sve propale zato što nisu imale predstavnički sistem”⁹, tj. zato što su dopustile da se u teritorijalne države pretvore kao metropole kolonijalizovanih teritorija umesto kao federatori ravnopravnih gradova i provincija, koji slobodu čuvaju uz pomoć predstavničkih institucija.

⁷ Tocqueville, Alexis de, *The Old Regime and the Revolution, Volume II: Notes on the French Revolution and Napoleon*, Chicago University Press, Chicago i London, 2001, p. 147.

⁸ *Demokratija u Americi*, p. 241

⁹ *Ibid.*, pp. 241–2.

Iako su republikanske ideje vrlo brzo počele da dominiraju u revolucionarnom diskursu, one nisu mogle da išta promene u željeznoj logici upravne „centralizacije, koja je redukovala celokupni revolucionarni pokret na osvajanje Pariza i ovladavanje upravljačkom mašinerijom” koja je u njemu bila stacionirana.¹⁰ Međutim, Tocqueville je ovu „upravljačku mašineriju”, koja je nasleđena iz starog režima, shvatao kao, doduše, moćnu, ali u velikoj meri nefunkcionalnu, dezorganizovanu i u priličnoj meri indiferentnu prema postojećim zakonima. Kada je razbila starorežimsku „mašineriju vlasti”, revolucija je samo pojačala ove loše osobine francuske uprave. U prvim godinama Republike administrativni voluntarizam je postao sasvim usaglašen sa voluntarizmom same republikanske vlasti: stapajući se sa nepredvidljivom politikom, uprava je postala istinsko oruđe haosa u „naciji, jednoj i nedeljivoj”. „Stare vlasti su svrgnute a da ih nijedna druga vlast u realnosti još nije bila zamenila. Uprava je bila nepovezana i neuređena kao što je i sama nacija bila; jednako lišena pravila, hijerarhije i tradicija. Vladavina Terora je bila u stanju da radi sa ovom loše napravljenom i loše adaptiranom mašinerijom”¹¹, iako su rezultati bili katastrofalni – posebno na duži rok, što će se nakon pada jakobinaca jasno i pokazati. Jer, kada je napokon Pariz bio osvojen i kada je iz njega termidorovci trebalo da započnu stavljanje celokupne francuske teritorije pod novu demokratsku republikansku vlast pokazalo se da će se i ova „upravljačka mašinerija” raspasti i da neće biti u stanju da ispuni zadatke koji su se pred nju postavili. Uzrocima, genezi i konačnom prevazilaženju krize upravnog centralizma u francuskoj Prvoj republici (nakon razbijanja starorežimske „mašinerije vlasti”) trebalo je upravo da budu posvećena Tocquevilleova izlaganja u nastavku spisa *Stari režim i revolucija*.

Iako je smrt sprečila Tocquevillea da ovaj svoj naum sprovede u delo, njegova argumentacija se može, u glavnim crtama, rekonstruisati iz njegovih drugih spisa. Ona prati Montesquieua [Monteskeje] argumentaciju o propadanju Rima od monarhije do vojničke despotije sa jednim bitnim izuzetkom: u slučaju moderne Francuske plemstvo je bilo toliko oslabljeno da nije moglo da odgađa momenat prelaska vlasti u ruke naroda, tako da je republika odmah uspostavljena kao demokratska. A, kao i u slučaju Rima, demokratska republika je trajala kratko i tokom celog svog postojanja je služila kao odskočna daska za uspostavljanje vojne despotije. Takođe, kao što je i Constant (Konstan) tvrdio, krvave stranačke borbe je na kraju okončala despotija jedne stranke, ali je za Tocquevillea od despotije jakobinaca mnogo pogubnija bila despotija termidorovaca, koja je naposljetku zaista uzdrmala društvo do njegovih „te-

¹⁰ Tocqueville, *The Recollections*, The Macmillan Co, New York, 1896, pp. 81–2.

¹¹ Tocqueville, „Chapter I: How the Republic was Ready to Accept a Master” u Tocqueville, *Memoirs, Letters, and Remains*, tom I, Macmillan and Co, London, 1861, p. 271.

melja” i pripremila uslove za uspon vojničkog despotizma koji gradi imperiju kao sebi najprimerenije društveno-političko okruženje.

Do sloma demokratije pod Direktorijumom došlo je iz najmanje dva razloga. Prvi je bio nezrelost Francuza da stvore pretpostavke za bilo kakvu mogućnost „svoje” vladavine. Posle deset godina političkog, ekonomskog i socijalnog haosa, francuski narod je odavao tužan utisak. Ako je 1789. nesumnjivo hteo i jednakost i slobodu, deset godina kasnije on po Tocquevilleu više nije znao šta bi uopšte hteo. Od zahteva za jednakošću ostao je samo strah od restauracije starog režima¹² – ništa manji, uostalom, od već pomenutog straha od povratka Terora¹³ – koji se zapravo svodio na egoističnu brigu pripadnika nižih klasa da zadrže sasvim opipljive koristi stečene u revoluciji.¹⁴ Još gore su stvari stajale sa slobodom. Nakon što je ovakav prizemni egoizam u njemu probudio sasvim „divljačke” crte,¹⁵ francuski narod je odjednom postao narod „koji niti je

¹² Bez obzira na sve nesreće koje je narodu donela revolucija, tvrdio je Tocqueville, mržnja prema starom režimu se pokazala kao najsnažnija strast Francuza i kao izvor kakvog-takvog revolucionarnog raspoloženja. „Francuska, iako više nije volela Republiku, još uvek je bila snažno vezana za Revoluciju” (Tocqueville, „Chapter II: How the Nation, though it Ceased to be Republican, Remained Revolutionary”, eod. loc., p. 281).

¹³ Ibid., p. 279.

¹⁴ Najviše koristi imali su seljaci, koji su dobili priliku da kupuju zemlju po niskim cenama, kojima su ukinuti brojni porezi, kao i prinudni rad za feudalnog gospodara. Od revolucije profitirali su i radnici u gradovima. „Veliki broj radnika je dobrovoljno, ili pod prinudom, otišao u vojsku, a oni koji su ostali u Francuskoj dobili su mnogo veće plate. Plate su rasle uprkos javnim i privatnim nedaćama jer je radnička klasa nestajala brže od potražnje za njenim uslugama” (ibid., pp. 282–283).

¹⁵ „Podivljalost” Francuza, koja je došla do izražaja u vreme Direktorijuma, Tocqueville je objašnjavao na sledeći način: „mi smo najcivilizovaniji narod na svetu, pa opet smo, u nekim pogledima, zadržali više od divljaka nego bilo koja druga nacija; jer je upečatljiva karakteristika divljaka da na njih utiču iznenadne impresije sadašnjosti, bez sećanja na prošlost ili razmišljanja o budućnosti” (Ibid., p. 280). Ovo zapažanje je zanimljivo uporediti sa jednim opisom koji je Tocqueville ostavio posmatrajući izbore za Parlament u Londonu 15. avgusta 1833. Nakon što je 1832. donet Zakon o reprezentaciji naroda, uz velike otpore čak i u vladajućoj vigovskoj stranci, a posebno u Gornjem domu, Tocqueville je mogao da vidi kako izgledaju prvi ustupci demokratiji u bastionu aristokratije kakav je bila Engleska. U jednom vigovskom izbornom skupu kojem je prisustvovao Tocqueville je video „turbulentan i prilično odvratn spektakl”, a govor vigovskog poslaničkog kandidata mu je bio „onoliko vulgaran kao i svetina koja ga je slušala. [...] Dok sam ga slušao nisam mogao a da ne pomislim na one divljake u Severnoj Americi koji se zabavljaju vređajući svoje neprijatelje dok ih peku na vatri. [...] Ova saturnalija engleske slobode ostavila je na mene utisak koji je bio pre gađe nego strah” (Tocqueville, „Journey to England (1833)” u Tocqueville, *Journeys to England and Ireland*, Transaction Publishers, Piscataway, 1958, p. 44). Samim tim, moglo bi se konstatovati da je za Tocquevillea divljaštvo pre bio univerzalni potencijal svakog naroda, kojeg aktivira svaki impuls demokratizacije, ma koliko on mali bio, a ne toliko osobenost francuskog naroda.

mario za slobodu, niti je verovao u trajnost Republike i iz kojeg je izgledalo kao da je nestao sav onaj revolucionarni žar, tako tvrdo-korno očuvan u svim ceremonijama koje je uvela Revolucija”¹⁶. Štaviše, posle svega što su doživeli od uspostavljanja republikanskog uređenja, građani su stekli ciničan odnos prema njemu, okrenuli su se apolitičnom hedonizmu (u Parizu su pozorišta i kafei na kraju Direktorijuma bili puni kao nikada do tada) i počeli da ismevaju svako ispoljavanje patriotizma. Tako je na statui Slobode bio istaknut satirični natpis: „Naša vlada nalikuje opelu: nema Glorije [slave], nema Kreda [verovanja], samo dugačak Ofertorijum [podela hleba i vina sirotinji], bez Benediktusa [blagosiljanja] na kraju”¹⁷. Ako su u takvoj atmosferi ćutke prihvatani represivni zakoni koje je vlast donosila,¹⁸ to ne znači da je narod bio ravnodušan prema njoj: „pokoravanje je praćeno nepomirljivim resentimanom; usred poslušnosti bes raste, prezir je svakim danom sve postojaniji, a mržnja sve gorča. Nacija više nema, kao na početku Revolucije, snagu i energiju kojima bi mogla da svoju vladu gura ka litici, ali se raduje da je vidi kako sama pada”¹⁹. Posrnuće Francuske u vreme Direktorijuma Tocqueville je opisivao na način veoma sličan Tacitovom prikazivanju moralnog rasula u Rimu na kraju republike i početku principata. Ključna razlika je, međutim, bila u tome što je za Tocquevillea kulminacija tog posrnuća bilo širenje „moralnog debiliteta”, koje je naposljetku poprimilo tolike razmere da je uzdrimalo i sam upravni centralizam i dovelo do transformacije demokratije u – anarhiju.²⁰ Na jednom mestu Tocqueville je ovu transformaciju opisao na vrlo pregnantan način: „Čim se suverena vlast vratila u ruke *corps législatif*, opšti debilitet je ovladao upravom u celoj zemlji. Anarhija je prelazila sa običnih građana na službenike. Niko se nije bunio – niko nije slušao. Sve je ličilo na raspuštenu vojsku. Porezi nisu više bili delimično naplaćivani; sada se uopšte nisu naplaćivali. U svakom pogledu, izgledalo je kao da vojni obveznici više vole da se pridruže hajducima nego regularnoj vojsci. U jednom momentu je čak ličilo kao da će biti svrgnut ne samo poredak, nego i civilizacija sama.”²¹ Na kraju Direktorijuma najmanji je problem bio to što se urušavalo krhko, rovito i haotično demokratsko uređenje, kroz koje je narod trebalo da „vlada”; pravi problem je bio u tome što je sada zaista, po prvi put, francusko društvo bilo poljuljano u svojim temeljima i što to nije moglo da ne ostavi posledice i na čitavu državu.

¹⁶ Tocqueville, „How the Republic...”, op. cit., pp. 275–6.

¹⁷ Ibid., p. 274.

¹⁸ „Revolucija je trajala isuviše dugo tako da Francuska, iscrpljena i utučena, nije mogla ni da se uzbudi ni da se pobuni protiv najnasilnijih i najokrutnijih zakona” koje su donosili termidorovci (ibid., 266).

¹⁹ Ibid., p. 270.

²⁰ Ibid., p. 266.

²¹ Ibid., p. 268.

Drugi uzrok koji je u vreme Direktorijuma doveo do sloma demokratije bila je potpuna nesposobnost republikanske (i – po vlastitom samodeklarisanju – „demokratske”) vlasti za učenje i reformisanje. Tocqueville je smatrao da termidorovci nisu izvukli nikakve pouke iz jakobinskog eksperimenta: nesposobni za stvaranje istinske cezure u odnosu na prethodni period, oni su prekinuli samo Teror, ali su nastavili da potkopavaju i dezavuišu republikansku („demokratsku”) vlast. Takođe, Tocqueville je insistirao na značaju činjenice da su pred kraj Direktorijuma jakobinci obnovili svoju partijsku aktivnost. Oni su, naravno, bili preslabi da bi na bilo koji način ugrozili vlast termidorovaca, ali su idealno poslužili kao svojevrsno „strašilo”, koje je od termidorovaca stvaralo, ako ništa drugo, a ono „manje zlo”. Jer, ne menjajući ništa od svoje „frazеologije” iz doba Terora,²² povampireni jakobinci su toliko zastrašili narod da je on postao još spremniji „da žrtvuje svoju slobodu” samo da vlast ne bi ponovo pala u ruke ozloglašanih kreatora Terora.²³ Na taj način su termidorovci „funkcionizovali” svoju najljuću političku opoziciju i dobili određene ruke da armiraju vlastitu despotiju. To su, međutim, učinili na veoma loš način. Ako već nisu hteli ni pravu demokratizaciju, ni izgradnju (aristokratskih?) republikanskih institucija – a pogotovo nisu hteli ništa što bi imalo i najmanje veze sa decentralizacijom – termidorovci su po Tocquevilleu morali da shvate da im je prioritetan zadatak da donesu koliko-toliko jasne i postoјane zakone i reformišu neefikasnu upravu, kako bi barem obezbedili autoritarnu vladavinu „pomoću umešne administracije”. Umesto toga, oni su vladali još voluntarističnije i donosili su još gore zakone od onih jakobinskih,²⁴ a više nisu mogli da se oslone na upravni aparat koji bi njihovoj vladavini dao neku konzistenciju, doslednost i barem privid zakonitosti. Pod Direktorijumom je po Tocquevilleu postalo belodano da je sa neprekidnim opstruiranjem izgradnje demokratskih republikanskih institucija došlo do propasti „javnog duha” (tj. proširio se „moralni debilitet”, koji se proširio i među građanima i među službenicima), da se „sa propašću javnog duha raspala i cela politička mašina”²⁵, kao i da se, naposljetku, sa raspadom te mašine, i sama visoko centralizovana država počela rušiti kao kula od karata. Prave posledice krize upravnog centralizma u Francuskoј Tocqueville je rekonstruisao iz jednog od tajnih izveštaja ministra policije, datiranog sa 30. fruktidorom godine VII (16. septembrom 1799): „Iz njega vidim da je u to vreme, od osamdeset šest departmana, na koliko je bila po-

²² „Poslednja stvar koju partija napušta je njena frazeologija, zato što u političkim partijama, kao i drugde, prostaci stvaraju jezik, a prostaci lakše napuštaju ideje koje su u njega usađene nego reči kojima su naučeni” (ibid., p. 277).

²³ Ibid., p. 267.

²⁴ „Najsvirepiji zakoni iz 1793. bili su manje varvarski od mnogih koji su usvojeni 1797, 1798. i 1799” (ibid., 265).

²⁵ Ibid., p. 271.

deljena Francuska (u užem smislu, pošto ne računam onovremena pripajanja osvajanjem), četrdeset pet utonulo u neredu i građanski rat. Neregularne trupe su provaljivale u zatvore, ubijale policajce i oslobađale zatvorenike; poreski sakupljači su pljačkani, ubijani ili osakaćivani; opštinski službenici ubijani, zemljoposjednici hvatani zbog otkupnine ili držani kao taoci; zemlja je ležala neobrađena, a javne poštanske kočije presretane.”²⁶ Da bi država mogla u što hitnijem roku biti spašena morala je biti prevaziđena kriza upravnog centralizma, odnosno anarhija, i to, naravno, ne u pravcu demokratske decentralizacije – koja bi u takvim uslovima objektivno samo ubrazala raspad države – nego u pravcu još radikalnije centralizacije. A nju je mogla da obezbedi samo vojska.

Iz Tocquevilleove analize Direktorijuma proizlazi da je on bio logičan ishod jednovjekovnog jačanja upravnog centralizma, koji je revolucija nameravala još više da ojača, ali ga je objektivno dovela u krizu, da bi onda, tokom poslednje deкаде 18. veka, ta kriza iz temelja potresla društvo, potkopala vlast i rastočila „upravljачku mašineriju”. Međutim, paralelno sa ovim procesima unutrašnje dezintegracije, tekao je proces teritorijalnog uvećavanja, koji je počivao na enormnom jačanju vojske. Time je elementarno funkcionisanje Francuske – ili, tačnije, Pariske – republike postalo direktno zavisno od osvajanja, i to na način veoma sličan onom koji je opisao Montesquieu u svojoj analizi propasti Rimske republike. I kao i što je demokratija u starom Rimu nestala u stranačkim borbama, koje su prerasle u građanski rat i na taj način pripremile vojničku despotiju, tako je i demokratija u modernoj Francuskoj bila osuđena na propast; nju, doduše, nisu dokrajčile stranačke borbe u pravom smislu te reči, nego pre jedna nesposobna, nedosledna i ruševna stranačka despotija koja je svu vlast, takoreći na srebrnoj tacni, predala vojnom despotu.²⁷

Već je u spisu *O demokratiji u Americi* Tocqueville formulisao tezu da „poglavito u ratu osećaju narodi želju, a često i potrebu da prošire prerogative vlasti. Svi ratnički geniji vole centralizaciju, koja im uvećava snage, a svi centralistički duhovi vole rat, koji primorava naciju da svu vlast preda u ruke državi”²⁸. Rat koji vodi jedna demokratska republika može u početku biti popularan, nacija može slaviti svoje vojskovođe i biti spremna da podnese svaku žrtvu kako bi oni postigli pravednu pobjedu nad omraženim unutrašnjim i spoljašnjim neprijateljima. Međutim, ta euforija ne može da traje dugo i vremenom se pretvara u očajničku želju za *unutrašnjim mirom koji donosi egzistencijalnu sigurnost* i o kojem vojskovo-

²⁶ Ibid., p. 269.

²⁷ „Kada velike političke partije počinju da se hlade u svojim privrženostima, ne slabeći međusobne antipatije, i kada naposljetku stignu do tačke da im je vlastiti uspeh manje važan od onemogućavanja uspeha protivnika, treba se pripremati za ropstvo – gospodar je blizu. Bilo je lako predvideti da se gospodar može uzdići jedino iz vojske” (ibid., p. 290).

²⁸ *Demokratija u Americi*, op. cit., p. 621.

da sada mora mnogo više da se stara nego o pobedama *izvan državnih granica koje donose plen i slavu*. „Žudnja za javnim mirom postane tada slepa strast i građani su kadri da red zavole preteranom ljubavlju”²⁹, napisao je Tocqueville već u drugoj knjizi spisa *O demokratiji u Americi*.³⁰ Ova teza je bila u potpunosti primenjena na stanje koje je u Francuskoj zavlдалo pod Direktorijumom, iako je bila nedovoljna da ga objasni. Pre svega, u vojsci je tada bio veliki deo nacije, i to onaj njen najjači, najmilitantniji i za revoluciju najzainteresovaniji deo,³¹ koji je Direktorijum želeo da drži što dalje od domovine i da okupira ratovima na teritoriji susednih država. Međutim, pošto je bio preslab da bi se odupro svojim domaćim neprijateljima raznih provinijencija, Direktorijum je morao da vojsci dopušta da igra sve značajniju političku ulogu. Već od 1795, kada je u Parizu izbila pobuna rojalista, bilo je jasno da je Direktorijum *egzistencijalno* upućen na vojsku i da mora da joj daje sve koncesije koje ona traži. „Posle 13. vandemira [1795] više nijedna vlada nije bila moguća bez podrške vojske. Uskoro nijedna više nije mogla da vlada bez vojske. Kada je stigla do te tačke, ona je odlučila da sama preuzme vladu. Jedan korak je povlačio drugi. Mnogo pre nego što su stvarno postali gospodari, vojnici su opredelili ton i navike komandovanja.”³² Međutim, ni taj „ton i navike komandovanja” nisu bili ono najgore: vojska je na građane, koji su izgubili i poslednje ostatke „duha zakona”, prenosila svoj sopstveni duh i ukalupljavala ih u svoj skućeni svetonazor. „Mržnja prema strancima i ljubav prema rodnoj grudi su, uopšte uzev, jedino na čemu počiva vojnički patriotizam, čak i u slobodnim zemljama; tim više to mora biti slučaj u naciji u stanju u kojem se Francuska onda nalazila. Vojska [...] je bila nesposobna da razume bilo kakvu vlast koja nije jaka i jednostavna, a sve što je htela bile su nacionalna samostalnost i pobeđe.”³³

²⁹ Ibid., p. 622.

³⁰ „Jedan narod nikada, dakle, nije tako raspoložen da uveća ovlašćenja centralne vlasti kao što to biva po završetku duge i krvave revolucije, kad je ova preotela dobra iz ruku ranijih vlasnika, uzdrimala sva verovanja, ispunila naciju pomamnim mržnjama, sukobljenim interesima i suprostavljenim klikama. [...] Privlačenje upravnih vlasti ka centru uvek će biti manje lako i manje brzo pod kraljevima, koji su još u ponečem vezani za stari aristokratski poredak nego pod novim vladarima, koji su sinovi svojih dela i koje njihovo rođenje, predrasude, nagoni i navike kao da nerazdvojno vezuju za jednakost” (ibid.).

³¹ „U stvari, vojska je bila jedina klasa u Francuskoj, čiji je svaki član, bez izuzetka, profitirao od revolucije i imao lični interes od toga da je podrži. Svaki oficir je njoj dugovao čin, a svaki vojnik svoje nade da će postati oficir. Vojska je uistinu bila sama podignuta i naoružana Revolucija. Kada se divlje urlalo ‘Živela Republika!’ to je bilo samo omalovažavanje starog režima, čiji su zagovornici vikali ‘Živeo kralj!’ U realnosti se nije nikakva briga posvećivala slobodama nacije” („How the Nation...”, eod. loc., p. 292).

³² Ibid., p. 291.

³³ Ibid., p. 293.

Samom ovom svojom rastućom zavisnošću od vojske Direktorijum je iz Tocquevilleove vizure postao poprište najvećih zamislivih protivrečnosti. I Direktorijum i vojnici su znali samo za jedan centralizam: prvi za upravni centralizam koji je u celoj zemlji ležao u krhotinama, a drugi za vojni centralizam koji se do tada potvrđivao samo u kasarnama i na ratištima. Direktorijum je osećao potrebu da udovoljava želji građana za unutrašnjim mirom, ali je još više morao da poštuje zahteve vojske za ratovima koji donose plen i slavu. Nakon što su pod jakobincima zaboravili na „duh zakona“, francuski građani su pod termidorovcima zapali u „moralni debilitet“, pa su čak i na izvestan način „podivljali“ (s obzirom da su bili sve nesposobniji da se otrgnu snažnim senzacijama sadašnjosti i da ih racionalno povezuju sa događajima u prošlosti i anticipacijama onoga što se može očekivati u budućnosti), da bi ih onda vojska preuzimala, nametala im sopstveni patriotizam i oblikovala njihovu moralnu svest tako da sve kompleksnosti sveta mogu da svedu na opoziciju „mržnje prema strancima“ i „ljubavi prema rodnoj grudi“. A sve te protivrečnosti, kako je sugerisala Tocquevilleova analiza, tražile su svoje razrešenje i na kraju su ga našle – u Napoleonovom demokratskom despotizmu.

Pokretanje „obezglavljenog trupa” egzekutivno-upravnog aparata

Napoleonom se Tocqueville iznenađujuće malo bavio. S obzirom da nije stigao da dovrši svoju analizu napredovanja upravnog centralizma u Francuskoj u 18. veku, ispalo je da je iza Tocquevillea najviše zapažanja o Napoleonu ostalo u spisu *O demokratiji u Americi*. U dosadašnjim izlaganjima već je bilo istaknuto da je Tocqueville u svom prvencu pokazao nameru da sledi Montesquieua u stavu koji je smatrao ključnim za problem despotizma: „da nijedna vlast nije tako apsolutna kao kad vladar stupi na vlast posle republike.”³⁴ Iz jedne neobjavljene beleške koja je pratila ovo mesto saznajemo da je Tocqueville potvrdio Montesquieuovog zapažanja našao upravo u Napoleonovoj vladavini: „Da je Napoleon sledio Luja XIV, [precrtano: našao bi kraljevsku vlast jaku ali okruženu preprekama koje bi ograničile njegov duh dominacije] pokazao bi se stabilnijim ali ne bi bio apsolutan na način na koji je ovaj bio. Kao reprezentant naroda Napoleon je mogao da radi šta je hteo.”³⁵ Oba mesta pokazuju, međutim, da je Tocqueville u velikoj meri pogrešno razumeo Montesquieua. U to vreme, Tocqueville je, naime, bio pod isuviše snažnim uticajem eshatološkog shvatanja istorije (u kojem Proviđenje upravlja napredovanjem čovečanstva u ostvarivanju vrednosti jednakosti) da bi dobro shvatio teorijske implikacije Mon-

³⁴ *Demokratija u Americi...*, op. cit., p. 338.

³⁵ *Democracy in America*, op. cit., p. 635.

tesquieuove analize sasvim konkretne istorijske dinamike obrazovanja (okcidentalne) despotije u starom Rimu (kao i otvaranja pitanja njenog eventualnog ponavljanja u modernoj Evropi). Zbog toga je Tocqueville verovao da u momentu rušenja demokratske republike ne postoji samo opcija uspostavljanja despotije (kao što je i Montesquieu tvrdio), nego da je moguć i povratak u monarhiju, kao i da konačni ishod u velikoj meri opredeljuje neki „slučaj”: „slučajni uticaj snažnog čoveka” koji odlučuje da li će postati despot ili monarh ili „slučaj nekakve nesreće” koja tu odluku predodređuje.³⁶ Iz samog spisa *O demokratiji u Americi* ne može se sa sigurnošću reći da li je Tocqueville Napoleonov vojni i politički uspon video kao prevashodnu posledicu njegovog sopstvenog „slučajnog uticaja” ili „slučaja nesreća” koje su zadesile francuski narod (a koje je delimično i on sam prizvao pod uticajem prekomerne želje za slavom).³⁷ Jedino što se sa izvesnošću može reći da je Tocqueville imao tendenciju da minimizira Napoleonovu ulogu u stvaranju Prvog carstva i, pogotovo, Konzulata i Direktorijuma, a njega samog da prikaže kao umešnog i doslednog upravnog centralizatora u tradiciji Luja XIV.³⁸

³⁶ Na jednom mestu spisa *O demokratiji u Americi* Tocqueville je sasvim jasno govorio o ovim dvema vrstama „slučajnosti”: „Veoma sam ubeđen da i u demokratskim nacijama genijalnost, poroci ili vrline izvesnih pojedinaца usporavaju ili ubrzavaju prirodni tok sudbine naroda; ali slučajni i drugostepeni uzroci takve vrste beskrajno su raznolikiji, skriveniji, složeniji, slabiji, pa ih je, sledstveno teže razabrati i pratiti u doba jednakosti nego u aristokratskim vekovima” (Tocqueville, 1990: 443). U neobjavljenoj napomeni uz ovo mesto Tocqueville je objasnio da je imao nameru da napravi razliku između „dve ideje”: „Mislim da sudbinu jednog naroda može da preusmeri ili promeni slučajni uticaj snažnog čoveka, poput Napoleona. Ili, takođe, slučaj nekakve nesreće poput kuge, poraza u bici” (ibid., p. 855).

³⁷ Uz opasku da bi rat „bio lek samo u narodu koji bi uvek želeo slavu” (Tocqueville, 1990: 592), Tocqueville je zabeležio da je francuski narod bio upravo takav i da je „Napoleon često dao da se razume da bi se on zaustavio usred svojih trijumfa da ga strasti njegovih vojnika nisu, da se tako izrazim, naterale da se uvek iznova baca u nove kampanje” (ibid., p. 1160).

³⁸ U prvoj knjizi spisa *O demokratiji u Americi* Tocqueville je nagovestio mogućnost da se Napoleonova vladavina shvati samo kao logična posledica upravne centralizacije koja je započela još pod Lujem XIV: „Centralna vlast koja se rodila iz francuske revolucije otišla je u tome dalje od svih svojih prethodnika, jer je bila jača i učenija od njih: Luj XIV je pojedinosti opštinskog života potičnjavao blagovoljenju svog pokrajinskog zastupnika; Napoleon ih potičinio ministru. To je uvek isto načelo, samo prošireno do sve daljih konsekvenci” (Tocqueville, 1990: 367). U drugoj knjizi nailazimo na još benevolentniji stav prema Napoleonu kao egzekutoru i beneficijaru već razrađenog upravnog centralizma: „Ne treba ni hvaliti ni kuditi Napoleona što je u svoje ruke prikupio gotovo svu upravnu vlast, jer posle naglog nestanka plemstva i krupne buržoazije, te su mu vlasti same od sebe pripale; bilo bi mu skoro isto tako teško da ih odbaci koliko i da ih prihvati” (*Demokratija u Americi*, op. cit., p. 620). Naposljetku, u neobjavljenoj belešci Tocqueville je čak tvrdio da je u „Francuskoj, Napoleon u oblasti [...] centralizacije bio slučajnost, dok je pravi i permanentni uzrok bilo iznenadno uništenje viših [precrtano: administrativnih] klasa” (*Democracy in America...*, op. cit., p. 1210).

Nakon što je u *Starom režimu i revoluciji* Napoleona pomenuo samo jednom, takoreći usput,³⁹ Tocqueville je u drugom poglavlju nesuđenog nastavka *Starog režima i revolucije* (koje je nosilo naslov „Kako je nacija, iako je prestala da bude republikanska, ostala revolucionarna”) nagovestio da je počeo da shvata krucijalnu ulogu koju je Napoleonov politički genije imao u prevazilaženju krize, u koju je tokom Direktorijuma upao upravni centralizam, gubeći tako moć da zaustavlja nadiruću anarhiju. Uspeh mu je donelo to što je bio fokusiran na krizu upravnog centralizma i što je shvatio da može da je reši samo tako što će odvojiti egzekutivno-upravni aparat od „suverena” (bez obzira na to ko je u konkretnom slučaju: kralj, narod ili imperator) i učiniti ga takoreći kvintesencijom celokupne vlasti: „Često smo u ovo vreme mogli da vidimo da egzekutiva preživljava nestanak legislativnih funkcija. Kada su vrhovne vlasti u državi bile u iščezavanju ili su već skoro bile svrgnute, podređene vlasti su i dalje nastavljale da obavljaju sve poslove regularno i postojano. To su bila vremena revolucije, ali ne i anarhije. Razlog je u tome što sada u Francuskoj aktuelna izvršna vlast obrazuje, u značajnoj meri nezavisno od suverena, posebno upravno telo, sa svojim sopstvenim navikama, pravilima i instrumentima, tako da je u stanju da određeno vreme proizvodi fenomen kretanja koje nastavlja obezglavljeni trup. To je bilo delo Napoleona. Videćemo kako je on, izgradnjom ove moćne mašine, omogućio da se revolucija u isto vreme i lakše odvija i da bude manje destruktivna.”⁴⁰ Drugim rečima, Napoleon je uspeo da, zahvaljujući političkom uticaju vojske, na čijem se čelu nalazio, olakša dalje odvijanje revolucije u momentu kada se činilo da će se srušiti pod sopstvenim teretom: on je stvorio egzekutivno-upravni „trup”, koji se držao na prefektima kao glavnim sponama armije službenika zaposlenih u „departmanima”⁴¹ sa „suverenom” glavom. Najveća *vrlina*

³⁹ Na tom mestu Tocqueville je samo konstatovao Napoleonovu nemoć da okonča proces dehrisijanizacije koji je u Francuskoj pokrenula revolucija: „Napoleon, kome je pošlo za rukom da svlada slobodarski duh francuske revolucije, bezuspešno je pokušavao da ukroti i njen protuhrišćanski duh, pa smo sve do našega doba viđali ljude koji su mislili da će svoj sluganski odnos prema čak i najnižim službenicima političke vlasti iskupiti drskošću prema Bogu, ljude koji su se, ostavljajući se svega što je u učenjima revolucije bilo najslobodnije, najplemenitije i najponosnije, ostajući bezbožnici još i hvastali da su i dalje verni njenom duhu” (*Stari režim i revolucija*, op. cit., p. 37).

⁴⁰ „How the Nation...”, op. cit., p. 271.

⁴¹ U departmanima „postoje mnogobrojni vladini službenici. Neki se brinu o zadovoljavanju opštih i nepredviđenih potreba društva; to je administracija u pravom smislu te reči. Drugi ispunjavaju mnogo specifičnije funkcije: neki su zaduženi prikupljanjem poreza, drugi izvođenjem javnih radova. Svaki od ovih službenika izveštava drugog ministra u Parizu; ali u departmanu su svi podvrgnuti centralnom nadzoru i, u mnogim vidovima, zajedničkom vođi – prefektu. Ova prefektska koncentracija moći [*unite*] jedan je od najuspelijih i svakako najinovativnijih izuma u oblasti javne administracije koje dugujemo geniju Napoleona” (Tocqueville, „First Report on Algeria

tog „trupa” ležala je u tome što je bio indiferentan prema svakoj „suverenoj” glavi koja mu se nametnula, prema celom društvu nad kojim se uzdizao, pa na kraju krajeva i prema revoluciji koja ga je držala u pogonu: on je sada mogao da nesmetano kreće iako je revolucija otkidala, jednu za drugom, „suverene” glave sa njegovih ramena – štaviše, on bi najradije da bude trajno obezglavljen – i da, čisto mehanički, sprečava da društvo unište revolucijom raspaljena želja za jednakošću (koju ono ne može da postigne), „moralni debilitet” (koji čini tragikomičnom njegovu pomamu za slavom i izdizanjem iznad drugih naroda) i izazovi „divljaštva” (koje se učvršćuje nacionalističkim raspirivanjem „mržnje prema strancima” i „ljubavi prema rodnoj grudi”).

Na žalost, Tocqueville nije stigao da razradi svoje shvatanje ove Napoleonove epohalne inovacije u tehnologiji vladanja. Još nekoliko korisnih informacija o tom shvatanju pruža dnevnik Nassaua Williama Seniora, u kojem se nalaze zapisi o njegovim razgovorima sa Tocquevilleom. U jednom od tih razgovora, vođenom 19. avgusta 1850, bilo je reči o Napoleonu. Tom prilikom Tocqueville je konstatovao da „tek treba napisati istoriju Carstva i istoriju Imperatora”, kao i da sam namerava da ih „jednog dana napiše[m]” (Senior, 1872: 1: 76). Glavne ideje koje bi ga rukovodile u pisanju ove istorije – da ga smrt nije sprečila u tome – Tocqueville je formulisao na sledeći način: „Iako je bio gigant u ratu i zakonodavstvu, Napoleon je i u jednom i u drugom bio nesavršen i nedosledan. Nijedan drugi veliki general, pa možda i nijedan drugi general, nije pretrpeo toliko poraza. Mnogi su izgubili jednu armiju, neki možda i dve, ali ko je uspeo da preživi gubitak njih četiri? Isto je bilo i u zakonodavstvu: okončao je anarhiju, oporavio finansije, učinio je mnogo toga čemu, između ostalog, Francuska duguje svoju moć i slavu. Ali, on joj je oduzeo ne samo slobodu, nego i želju za slobodom; obujmio ju je mrežom centralizacije, koja je onemogućila svaki individualni i korporativni otpor, i pripremio je put ka despotizmu Skupštine i imperatora. Pošto pretpostavljam da je bio savršeno egoističan, ništa nije mogao bolje da isplanira, niti da realizuje. Sa mudrošću koja je zaista zapanjujuća on je uspeo da iz elemenata koji su ostali iza Konventa na svoju stranu privuče upravo one koji su mu omogućili da sebe uzdigne i sve druge unizi; a to je onda njemu omogućilo da proдре u sve pore provincijskog, pa čak i privatnog života, kao i da sve one koji su se našli pod njim spreči da samostalno misle i delaju, pa čak i žele.”⁴²

(1847)” u: *Writings on Empire and Slavery*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore i London, 2001, p. 152).

⁴² *Correspondence and Conversations of Alexis de Tocqueville with Nassau William Senior from 1834–1859*, tom I, Henry S. King & Co, London, 1872, pp. 75–6). Nešto kasnije, u razgovoru vođenom 16. februara 1854, Tocqueville je zaključio da je Napoleon „razumeo nauku o upravi, ali je učinio centralizirajući princip isuviše dominantnim, sve u cilju da kasnije konsoliduje svoju vlast. Francuska to oseća sve otada, na svoju štetu” (ibid., tom II, pp. 39–40).

Ako se u jednu celinu povežu Tocquevilleovi citirani stavovi iz poglavlja „Kako je nacija, iako je prestala da bude republikanska, ostala revolucionarna” i iz razgovora sa Nassauom Williamom Seniorom, onda se stiže do zaključka da je on pred kraj života počeo da Napoleona sagledava kao najvažnijeg političkog aktera već u vreme Direktorijuma, s obzirom da je tada lukavo isplanirao kako da prvo učvrsti „despotizam Skupštine”, da bi ga u jednom momentu (kada je spirala revolucionarne autodestrukcije bila zaustavljena) svrgao i onda, tokom Konzulata, postepeno pripremio uspostavljanje „despotizma imperatora”. Napoleon nije bio ni vojnički ni zakonodavni genije – kao što se vrlo često tvrdi – već genije upravne centralizacije, koji je polako ali sigurno eliminisao zakonodavnu vlast u Francuskoj, stopio egzekutivu sa upravom i na kraju na noge postavio onaj „obezglavljeni trup” koji će moći da se kreće nezavisno i od raslabljene (zakonodavne) vlasti i od raslabljenog društva. Pritom je „obezglavljeni trup” Tocqueville najverovatnije smatrao tekovinom Zakona o podeli teritorije Republike i administracije od 18. plivioza godine VIII (17. februara 1800). Nakon što je, naime, 18. brimeru godine VIII (9. novembra 1799) izveo državni udar, razvlastio zakonodavnu vlast i počeo da priprema sebi politički teren za uspon u demokratskog despota (koji je vodio od konzula, preko doživotnog konzula, do imperatora), Napoleon je uspostavio jednu sasvim novu vrstu upravnog centralizma, koja je zaista postala imuna na revoluciju, na smene političkih uređenja i, *last but not least*, na vojne debakle. Slomivši, malo-pomalo, narodni suverenitet i sprečivši povratak starorežimskog monarhijskog suvereniteta, Napoleon je 1804. mogao da slavodobitno kruniše svoje desetoletno pregnuće i svoju sopstvenu glavu dostojanstveno posadi na egzekutivo-upravni „trup”, koji je zaista „obezglavljeno” koračao tokom celog Konzulata, kao poslednje, već farsične epizode Prve republike. Ironija je sudbine da će taj „trup” bez ikakve muke nastaviti da se kreće i u smutno vreme između dve Napoleonove abdikacije (11. aprila 1814. i 22. juna 1815), da bi nakon toga veoma lako zamenio odsečenu suverenu imperatorsku glavu suverenom monarhijskom. A o tome koliko je Napoleon bio uspešan u kreiranju egzekutivo-upravnog „trupa” svedoči ne samo sposobnost tog „trupa” da preživi odsecanje glave njegovog tvorca, nego da na okupu održi francusko društvo koje je vojni debakl, politički kaos i krah Prvog carstva 1815. dočekalo u „krajnjoj bedi i iscrpljenosti”⁴³ – u stanju, dakle, koje je bilo mnogo gore nego na kraju Direktorijuma 1799.

Napoleon i njegove demokratsko-despotske inovacije bile su Tocquevilleu važne zato što je on osećao nasušnu potrebu da inovira teoriju despotije, koja je ostala iza Montesquieua i Constanta. S jedne strane, baveći se starim Rimom, Montesquieu je jasno video da na ruševinama trošne demokratske republike niče jedna posebna, okcidentalna despotija, koju odlikuju brojne protivrečnosti

⁴³ Ibid., pp. 52–3.

i koja i ne može da se drugačije održava u životu osim putem vojne sile, ali da pre ili kasnije mora da se transformiše u orijentalnu despotiju; s druge strane, pak, Montesquieu je bio ubeđen da je u Evropi nemoguć nastanak orijentalne despotije, prevashodno zbog već uspostavljene ravnoteže sila, ali i zbog uspona duha trgovine. Constant je već imao prilike da Montesquieuovu teoriju okcidentalne despotije primeni na modernu Francusku i obogati je razlikovanjem između stranačke i vojničke despotije, ali nije uspeo da dublje pronikne u razloge urušavanja kako Napoleonove despotije, tako i restaurisane monarhije, kao što nije mogao ni da nasluti neslavni kraj monarhije Luja Filipa, utemeljene u srednjoj klasi kao glavnom poborniku duha trgovine. Tocqueville je nastavio da u svojim analizama sledi Montesquieua i uhvatio se u koštac sa osnovnim problemom: ako je u Evropi već nemoguć nastanak orijentalne despotije, baš kao i duže trajanje okcidentalne despotije (prevashodno u smislu vojničke despotije), onda se situacija ipak značajno promenila u odnosu na stari Rim iz perioda principata. Francuska istorija 19. veka bila je za Tocquevillea sasvim osobena i zapravo neuporediva sa rimskom istorijom na početku novog veka: u Francuskoj se vlast vojničkog despota nije postepeno skrućivala, religiozno armirala i transformisala u pravcu vlasti turskog sultana, nego je bila samo prva u nizu vlasti koje su pretendovale na to da ovladaju samopokretnim egzekutivno-upravnim „trupom”, dok su u stvari samo slabile društvo, a preko njega i sebe same.

Kada se sve ovo ima u vidu postaje jasno zašto je pogrešno Tocquevilleovu poznju teoriju dovoditi u vezu sa rasprostranjenom tezom (koju je i on sam zagovarao u spisu *O demokratiji u Americi*) da je u Francuskoj postojao kontinuitet upravne centralizacije od kraljevskih *intendants*, preko revolucionarnih *représentants-en-mission*, sve do napoleonovskih *préfets* (kao što to npr. čini Simon Schama⁴⁴). Jer, 1800. je po Tocquevilleu nastupila veoma značajna cezura: došlo je do administrativne stabilizacije nakon što su nesavršenosti starorežimske upravne centralizacije, koju je započeo Luj XIV i koju su republikanski revolucionari neuspešno pokušavali da reformišu, dovele do sloma Direktorijuma (i predodredili kratkoću trajanja Konzulata, kao svojevrsnog pripremnog perioda za Prvo carstvo). Takođe, u svetlu poznih spisa (i razgovora), Tocquevillea postaje moguće odbraniti od kritike François Fureta (Fransoa Fure) da nije bio u mogućnosti da pruži odgovor na pitanje zašto se u Francuskoj u 19. veku, uprkos administrativnoj stabilizaciji, političko uređenje menjalo svakih petnaest ili dvadeset godina.⁴⁵ Tocqueville je, naime, administrativnu stabilizaciju video ne kao sredstvo okončanja revolucije nego, pre, kao sredstvo neutralizacije njenih de-

⁴⁴ Simon Schama, *Citizens. A Chronicle of the French Revolution*, Alfred A. Knopf, New York, 1989, p. 855

⁴⁵ Furet, *O francuskoj revoluciji*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1990, p. 171.

struktivnih socijalnih i političkih efekata, *koje joj je omogućilo perpetuiranje – potencijalno u beskonačnost*. Jer, revolucija može nesmetano da traje ako postoji egzekutivno-upravni „trup” koji samostalno dela bez obzira na to što mu „glave” s vremena na vreme padaju (i, posle nekog vremena, nadomeštaju novim) i što društvo ni periodičnim erupcijama nasilja usmerenih protiv tih „glava” ne može da zaustavi svoje slabljenje. Dokle god svoj bes usmerava protiv „glava”, koje mogu da se smenjuju u nedogled, i dokle god ne shvati da samo postojanje egzekutivno-upravnog „obezglavljenog trupa” predstavlja, istovremeno, i uzrok i posledicu njegove slabosti, društvo ne može da se iskobelja iz revolucionarnog *circulus vitiosus*.

Ako je Tocqueville najveći paradoks demokratske vlasti prepoznao u tome što ona, posežući za upravnim centralizmom kako bi ojačala, slabi društvo, a time i sebe samu i na kraju propada, onda se mora dodati da ovo dvostruko slabljenje stoji u direktnoj korelaciji sa administrativnom stabilizacijom u napoleonovskoj tradiciji. Što je u jednoj državi, naime, stabilniji mukli i autistični egzekutivno-upravni „trup”, to će biti više, na jednoj strani, pretendenta na to da mu, osvajanjem vlasti, svoju suverenu „glavu” postave na ramena (u iluziji da će ona tu biti jednako stabilna) i, na drugoj strani, građana koji mu dopadaju u ruke i pod noge, bez mogućnosti da se iskobeljaju iz stanja atomizovanosti, „moralne debilnosti”, pa čak i „podivljalošći”. Jedini način na koji bi se u demokraciji moglo izaći iz ovakvog paradoksa bilo bi ravnomerno snaženje i građana u njihovom lokalnom okruženju, i svih nosilaca (horizontalno i vertikalno podeljene) vlasti u njihovom delokrugu, pa na kraju krajeva i samih članova uprave, bez koje bi bilo koja moderna teritorijalna država bila nezamisliva.

Literatura

Fire, Fransoa, *O francuskoj revoluciji*, Izdavačka knjižarnica

Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, 1990.

Schama, Simon, *Citizens. A Chronicle of the French*

Revolution, Alfred A. Knopf, New York, 1989.

Senior, Nassau William *Correspondence and Conversations of*

Alexis de Tocqueville with Nassau William Senior from 1834–

1859, knj. 1–2, Henry S. King & Co, London, 1872.

Tocqueville, Alexis de, *Memoirs, Letters, and Remains*, tom I,

Macmillan and Co, London, 1861; poglavlja: „France Before

the Revolution”; „Chapter I: How the Republic was Ready

to Accept a Master”; „Chapter II: How the Nation, though

it Ceased to be Republican, Remained Revolutionary”.

Tocqueville, Alexis de, *The Recollections*, The

Macmillan Co, New York, 1896.

Tocqueville, Alexis de, *Journeys to England and Ireland*, Transaction

Publishers, Piscataway, 1958; poglavlja: „Reflections on English History

(Tocqueville, 5th October, 1828)” i „Journey to England (1833)”.

- Tocqueville, Alexis de, *Writings on Empire and Slavery*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore i London, 2001; poglavlje: „First Report on Algeria (1847)“.
- Tocqueville, Alexis de, *The Old Regime and the Revolution, Volume II: Notes on the French Revolution and Napoleon*, Chicago University Press, Chicago i London, 2001.
- Tocqueville, Alexis de, *Democracy in America: Historical-Critical Edition of De la démocratie en Amérique*, Liberty Fund, Indianapolis, 2010.
- Tocqueville, Alexis de, *Demokratija u Americi*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i CID, Sremski Karlovci i Titograd, 1990,
- Tocqueville, Alexis de, *Stari režim i revolucija*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci i Novi Sad, 1994.